

Բայց կէտէ ջրանցքի գործը մասնաւոր ընկերութեան ձեռքը ընկնէր, որ և կը պարտաւորէր բնակիչներին աւելի թանկ վճարել ջրի համար, կէտէ տարեկան 75 ֆրանկ վճարելու տեղը, Փարիզի բնակիչը, ստանալով իր ջուրը մասնաւոր ընկերութենէ, ստիպւած լինէր վճարել 80, 90, 100 ֆրանկ, —միւրեւայդ աւելորդ արած ծախսերը նա չէր պահանջել իր ուրիշ պետքներէ, չէր զրկել իրան պարան մօտ, պարան զինուոյ և այլն...

Ջրի գործը այնպիսի մի ձեռնարկութիւն է, որ ջրանցքը շինելու և ջուրը քաղաքի մէջ բաժանելու վրա ահազին ծախսեր անելուց յետոյ, դարձեալ չէ կարելի առաջին հարկաւորութեան մի պիտոյը շուայ լուծեալն առարկայի պէս թանկ ծախել...

Մենք կարծում ենք, որ պ. Բիւպիւից յայտնած արգելքը քաղաքային վարչութեանը ջրի գործը յանձնելու, —ինքն իրան կը վերջնական կէտէ քաղաքային վարչութիւնը մի ներքին քաղաքային փոխառութեան անէ:

Այս առարկայի մասին դարձեալ կը խօսենք:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԵՐ ԳԻՒՂԱՅՈՒ ՎԻՃԱԿԸ

Գիւղական ազգաբնակչութիւնը կազմում է անտարափոխ մեր ժողովրդի մեծ մասը և մի և նոյն ժամանակ նա ամենից աւելի կարօտ է օգնութեան: Թէ երկրագործութեան և թէ միւս արհեստների մէջ նա գործ է դնում մի և նոյն գործիքները և նախնական սովորութիւնները, որոնք քանի մի դար շարունակ որդւոյ որդի աւանդուելով հասել են նորան: Այն բաները, որոնք կատարելու համար Եւրոպային օգուտ է քաղում բնութեան ուժերից, հայ-մշակը անում է միայն իւր դառն աշխատանքով իւր երեսի արհեստը: Բայց այդ դեռ բաւական չէ. մի բան արդիւնաբերելուց յետոյ հարկաւոր է նորան վաճառել՝ գիւղացին չունի այնքան կարողութիւն, որ իւր բերքը տանի ուղղակի նորա գործադրութեան կենդանւոր, և եթէ ունենայ էլ, միւրեւայդ ձեռնառու կը լինի արդ բանը ամէն մի անհատին առանձնապէս, եթէ աչքի առաջ ունենանք ժամանակը և ծախսը:

Մեր արօրը շատ փոքր զանազանութիւն ունի այն արօրից, որ նկարագրում է Լուսնային պատմարան Պլինիոսը: Իսկ նա ապրում էր Քրիստոսի ծննդից առաջ:

բարի խաւար քուչէքը լուսաւորելով՝ նրա բնակիչներին մարտը ջուր խմեցնելով, և առողջապահական կանոնները պահպանել տալով —ամենասարսափելի նեղանքներ կատարեալ, ասում են — ևս անգէտ հայ-ֆրիլէտոսիստ... Առաջին՝ լուսաւորումը փողոցներում, զոգովիւն քիչ կը լինի, երկրորդ՝ առողջ պայմաններով ապրելը, մեռելների թիւը կը պակասացնի, (յայնժամ ողբում զձեզ հայոց ճոգնորակները և մղձիւք...) և երրորդ՝ խելքաշրանգների թիւը կաւելանայ, ինչպէս որ ասում է Լուսնայիցը... Եւ վերջինը (հաւարարի գծերի աճելը և բազմանալը...) ամենատնօր մտածողութիւններ է դարձնում իմ խելագատակի մէջ. Եւ կասկածում եմ, որ էդպիսի պատահարից՝ Նաֆթուլի Գեղին-ձեմրանի (III) ուսանողաց թիւը այնքան շատանայ, որ էդ տարօրինակ ձեմրանի մարդասէր վերակացուաց (պարտնայք ֆելզիւրաց և ծառայից) ողորմած բազուկները դադրեն, ամբողջ օրը հէնց մի գլուխ շատ մօրակեցուց... Ի հարկէ, թէն էդ զլեթափոր ֆելզիւրանի (III) առողջ բազուկների յօդանիւր, ամենամեծ քամարդութիւն է մեր հասարակութեան համար, (I) բայց հատուտ համոզում եմ, որ դրանց ծանր պաշտօնի էդ դատնութիւնը միշտ և ամենայն ժամանակ, հիւանդի տէրերը կաւորող են քաղցր արցունք մի գլուխ շաքարով... Եւ միայն մի բանից եմ վախենում, թէ տէրը մի արտագէ, եթէ դադի և ջրանցքների հարցով դրանցած «Անանուս ընկերութեան» անգամները մէկն ու մէկը փափաղի էդ ձեմրանի մէջը մտնելու... այն ժամանակ, ի սուգ և ի տրեւոյն:

նապարհի ծախսը, որ նա պէտք է դրա համար գործ դնի: Ուրեմն, նորան մնում է կամայական ընդունել միջնորդող վաճառականի պայմանները, որ ունենալով փոքր ի շատէ դրամագլուխ, հաւաքում է մի ամբողջ կամ մի քանի գիւղերի բերքերը, և որի համար այդպիսով անգղալի է դառնում ծանապարհի ծախսը: Երեսակայեցէք այժմ մի գիւղացու դրութիւնը, որ աշխատանք, փող, ժամանակ գործ դնելուց յետոյ շատ անգամ ստիպուած է լինում իւր բերքի համար այնքան ստանալ, որ հազիւ թէ բաւական է լինում նորան իւր ծախսը ծածկելու, այն միջոցին երբ նա յոյս ունէր դրանով ամբողջ ձեռք իւր բնականը կերակրել:

Բայց դրան էլ երանի է տալիս գիւղացին իւր այնպէս անուանեալ անյաջող տարիքում, երբ կամ կարկուտը կամ հեղեղը կամ եղեմն (une) և կամ այլ պատահարներ անակնկալ հարուած են տալիս նորա անտեսական դրութեանը, այնպիսի հարուած, որից ուղղակու համար շարունակ քանի մի յաջող տարիք են հարկաւոր նորա համար: Ինչ է լինում նորա վիճակը այդպիսի դեպքերում: Եւ կամ ստիպուած է լինում իւր երեսիցի ձեռքը բռնած մուրացկանութիւն անել և կամ գիւղի մի որ և իցէ փողատիրոջ, յուսալով վերականգնել սորա օգնութեամբ իւր կորած բաղլը: Բայց հազիւ թէ վերջինս աւելի լաւ է լինում, քան թէ առաջինը, գիւղացին բոլոր ընտանիքով դառնում է փողատիրոջ ստրուկը, սարկութիւնը թէպէտ վերացած է օրէնքով, բայց նորան յառաջ է բերում կարիքը: Անձարացած ստիպուած է լինում նա ընդունել փողը մեծ տոկոսներով, առաջուց (յայտնի բան է կէս գնով) վաճառել յաջորդ տարուայ բերքը, ամէն անգամ վիզը ծռել վաշխարուի առջև և ամէն բանում, որ նորան է վերաբերում, կատարելով հպատակութիւն ցոյց տալ նորան: Այդ տեղից ծնվում է նորա մէջ այն հակումը, որ համարեա ընդհանուր սեփականութիւն է այդ ամբողջ դասի համար, այն է միշտ վիզը թեքել և ստորանալ հարուստի առջև): Այսպէս վարելու հնար չունի նա: Հազիւ են պատահում այնպիսի եր-

*) Եւ տեսել եմ շատ գիւղացիք, որոնք քաղաք գալով, սովորութիւն ունեն գլխարկը վեր առնել և զլուխ տալ ամէն մի փառաւոր հաջնուած մարդու, ծանօթ թէ անմասն: Երբ ես մինչին հարցրիցի պատճառը, նա պատասխանեց, «Աղա մարդ է, ինչ վնաս կայ, խնջալիս քարը հօ չի վեր ընկնի»:

րութիւն մեր հասարակութեան (I) —այլ ևս տեղ չը լինի դրանց համար...

Անպատճառ չի լինի, քանի որ մեզանում, մեր այսպէս անուանուած princes de la bourse հետեւների տուած համակրութիւնը՝ այդպիսի հասարակական դէպքերում, հազիւ թէ համեմատուի ասումի 1/10 մասի հետ: Զը գիտեմ, դուք ինչ կարծիք ունէք դրանց մասին, միայն շատ լաւ իմանում եմ, որ եթէ ձեզ պատմում թէ ինչ ընթացք տուիք բուն քաղաքի (հաւարարը քաղաքի մասը չէ, նա թիֆլիզի խորդ որդին է...) զանազան մասերը գաղով լուսաւորելու և ջրանցքներ շինելու հարցին, իսկոյն կը հարցնէք ինձ, — յետոյ, Բանն էլ էդ յետն է պարմենք...

Ամէնից առաջ ասինք բարի կրակի պէս ողբարօքները — ու ի հարկէ, ողբարօքներ: Եւստի էլ ասինք «մի մասնաժողով կազմեք» — որը իսկոյն կազմեցինք: Գատեցինք, հաշուեցինք, չափեցինք, ձեռնեցինք, վիճեցինք, համաձայնեցինք, հաշտեցինք, էլի հակառակեցինք, մինչի որ, հազիւ թէ էդ քան կուխարաց յետոյ — մի մեկ անգամ չը ծընեցինք... թէն, (պէտք է խոստովանուած...) որ մի փոխարէն «Անանուս ընկերութեան» հետեալ բեռնաւորութիւնը, մարտը ջուր խմելը, թէն շատ լաւ բաներ է, բայց որովհետեւ փողը ևս առաւել պատուականագոյն է քան զամենայն առողջապահական միջոցները, և որովհետեւ առանց փողի, առանց զօհաբերութեան (ընդ ամենայն ծագն աշ-

ջանիկ բացառութիւններ, որոնք կարողանալին այդպիսի ծանր տոկոսների ու պայմանների մէջ դարձեալ ոտքի կանգնել, սովորաբար նոքա աւելի և աւելի խրվում են պարտքի մէջ և վերջապէս հասնում են այն հետեանքին, որ մի օր խլում են նորա մի կտոր հողն էլ, տունն էլ, գոյքն էլ, հողագործական գործիքներն էլ և նա դարձեալ ստիպուած է լինում դուռն դուռն ընկնել ողորմութիւն խնդրելու:

Այսպէս ժամանակ մենք նայեցինք գիւղացու վերայ իբրեւ արդիւնաբերողի վերայ: Պակաս վատթար չէ նորա դրութիւնը, եթէ առնենք նորան իբրեւ գործադրող կամ սպառող: Ճշմարիտ է, նորա կեանքը այնքան խելձ և սահմանափակ է, որ առաջին հայեցումով կարելի է դարմանալ, թէ ինչ առանձին հաշիւ կարող է լինել այդտեղ: Աղքատիկ, խոնաւ, շատ անգամ գեանափոր խրճիթ, հին պատառոտած շորեր և ըստ մեծի մասին բանջարեղէնից կամ ցամաք հացից բաղկացած կերակուր, — ահա նորա բոլոր ապրուստը, էլ ինչ հաշիւ կարող է լինել այդտեղ: Բայց թող ներուի մեջ ասել, որ այդ աղքատիկ ապրուստն էլ գիւղացուն համեմատաբար աւելի թանկ է նստում, քան թէ հարուստին իւր ձու ու շաւղ կեանքը: Գիւղացին չունի դրամագլուխ, որ իւր անհրաժեշտ պիտոյքը մեծ քանակութեամբ, կամ ինչպէս ասում են յոմալ, — առնի իւր անգում, նա չի կարող առնել առաջին կամ երկրորդ ձեւերից, որովհետեւ այդ էլ կարելի է միայն մեծ քաղաքներում, և դորա համար հարկաւոր է նորան ծանապարհորդութիւն անել, մանաւանդ որ քաղաքի վաճառականները, որոնք, եթէ կարելի է ասել, հոռով ծանաչում են օտարականներին, իւրեանց բոլոր ջանքը գործ են դնում նորան խաբելու, այսինքն վատ ապրանք տալու և թանկ վաճառելու, համարելով այդ թէ ծառարարութիւն և թէ օգուտ իւրեանց գրպանի համար: Ուրեմն գիւղացին ստիպուած է գիւղի թափառող մանրավաճառներին (չարչի), որոնք իրանք էլ կտոր կտոր առնելով կամենում են թէ ապրանքի գինն ու ծանապարհի ծախսը հանել և թէ շահ ստանալ, ուստի և երբեմն հանգամանքներին նայելով, մինչին տասն գին են պահանջում:

Այս պատկերը, որ ինքն ըստ ինքեան շատ անվերելք է, հետզհետեւ աւելի վատթարանալու է, որովհետեւ մի յայտնի, նկատուած իրողութիւն է, որ առաջին հարկաւորութեան իրերը օր ըստ օրէ աւելի թանկանում են:

խորհի որ հարցնէք... էդպիսի բաները իրագործելի չեն, վաճառող, լաւն էն կը լինի, եթէ էդ բոլոր մտքերը՝ ծախեք — դրադ դնեք, ձեռքս կըտրենք, — տաղ անենք, մինչի որ, էդպիսի երեւոյթները հասած խորամի պէս ինքը մեր բերանը ընկնի: Իսկ առ ժամ

Է՛լ չը ստուկես
դարձեալ զրգայ
եռնջա կուտես

ասելով՝ մէկ մէկու non possumus պատասխանել...

Մեր հասարակութեան non possumus-ը, Բայց զիտեք արդեօք, թէ՛ ինչ բան է: Շօր չէ — որ հագնէք, Գօտիկ չէ, — որ հեզ անէք, Ծապիկ չէ — որ փոխէք, Կօշիկ չէ — որ մաշէք:

Մեր non possumus-ը մանաւանդ է հիւանդ չաւաճակ երեխի կապրիզին, խնձոր գուղես, — չէ, ճանձ գուղես, — չէ, Մեղը գուղես, — չէ, Ծաբար գուղես, — չէ:

— Բաս ինչ գուղես,
— Եւ ուղում եմ անքայ...

Այս պարուններ մենք շատ վատ ենք տընքում... Գիցուք թէ՛ ինձ նման մի քանի անխելք մարդիկ մնացած խելքն էլ հաց ու պանրի հետ ուտելին, ու մեր հասարակութեանը՝ ինչպէս մի հիւանդ երեխի, խնձորի տեղ — ուտում, տանձի տեղ — թատրոն, մեղրի տեղ — գիւղական տնտեսութիւն, չաբարի տեղ — ընթերցարան, անհատի իրաւունք, սոցալական ընկերութիւն, օրինաւոր վաճառա-

Ի՞նչ է սորա հետեանքը: Ժողովրդի աւելանք և աշխատող մասը ապրում է շատ նեղ ու ճնշուած դրութեան մէջ և հազիւ կարծիր օր տեսնում իւր կեանքի մէջ. նա ապրում է միայն ֆիզիքապէս, գուրկ մնալով բոլորովին մտաւոր կեանքից, շատերը, թանկով ընտանիք, տուն ու տեղ, հեռանում են դէպ ի հեռաւոր մեծ քաղաքներ և օրամշակութեամբ կամ բեռնակրութեամբ պարապելով վերջացնում են այնտեղ իւրեանց կեանքը վերջապէս, որ աւելի ցաւալին է, գիւղացի աշխատում է ամէն միջոց գործ դնել, որ քանի շահի փող հաւաքի և իսկոյն վաճառականութիւն սկսի դրանով: Վերջինս մեր անուանում ենք աւելի ցաւալի, որովհետեւ մի ազգ, որ ամբողջապէս բաղկացած է վաճառականներից, չունի հարազատ կենդանական ոյժ իւր մէջ. նա կազմում է միայն մի միջնորդ դաս, որի գոյութիւնը անհասկանալի է առանց արգիւնաբերող և գործադրող դասերի գոյութեան. սոցա փոխադարձ յարաբերութիւնը կազմում է նորա միակ կենսական միջոցը, որ իսկոյն կը կարուկեք գոյանից մինը չը լինի:

Այս անգամ բաւականանում ենք միայն նկարագրելով գիւղացու անմիջեւոր դրութիւնը, օգուտ քաղելով զխաւարապէս «Մեր շախի» գուտաւորութիւնը թող թափառող լինենք և ներքին տեսութեան քանի մի յօդուած. ներքին: Յաջորդ համարներում կ'աշխատենք զոյգ տալ, թէ ինչ հնարներով կարելի է օգնել նորան:

Ն. Լ.

ՆԱԿԱԿ ՕՐԷՍԱՅԻՑ

Շվեդերնի և Մօրի ընկերութեան մէջ, վերջինք արդէն չը կայ, իսկ առաջինը մասնակցում է ընկերութեան մէջ լրիկ անուանով միայն: Բայց առհասարակ ասում են, որ նրանք ոչինչ դրամագլուխ չունեն: Այ մի կապալաւու չէ համաձայնում նրանցից աշխատանք վերցնել, երկուք քաշելով վաճառութեան անձնութիւնից:

Երանք պարտաւորվեցան 2 տարւոյն ընթացքում մեր քաղաքում ջրանցք դրուի բերելու, բայց ահա երկրորդ տարին վերջանալու վրա է արդէն, և հաշիւ աշխատանքի մի տասնորդ մասը չիւրված է: Կօտորակտի գործութեամբ պայմանաժամի յետաձգումն 6 ամսով տրվում է, բայց 49 տարւոյ կօնցէտախայց 6 տարին հանվում է: Իսկ այնուհետ ջրանցքը, թէն չը վերջացած, քաղաքի սեփականութիւն է դառնում և կօնցէտախան ղեկավարում է (սակայն 4 ամիս ժամանակ տրվում է ինձա՞մ ջրանցքի մասերը կրկին հաւաքելու):

Վաղուած մասնաւոր նամակից Թիֆլիզի ջրանցքի և Շվեդերնի և Մօրի ընկերութեան առիթով:

կանութիւն, ձեռք հաշուատեսութիւն. ժողովրդական գրեանք, և այլ էսպիսի հիւանդի դրութեանը յարմար բաներ առարկարկելին: Իսկ չի կըտրում՝ թէ հասարակութիւնը դրա համար մեր ճակատը համարուէր...

Երբովումս ձեզ պարուններ էս գիւղերուայ իմ ֆելիւտեանկան դազգա՞նով, կարգով սարգովս, զրչով ու թանաքովս, երկու հատ սաղ, բայց մի հատ կոտրած ալիֆուլս, չորս օր շարունակ փայտից խուրված վաւարանովս, ճեղքած հալիւլովս, իմ սաղ օրը ոչինչ չը կերած կատուովս, մին քանի գրքերովս, իմ չարքաշ զրոթիւնովս, վերջապէս երեք ամուսայ վարձը դու չը վճարած սենեակովս... պ. Մատուրանցի մազաղինից առած պատուական լամպովս, և նրա մէջը գտնուած պ. Միրզոյանցի ծախած անպիտան նաֆթովը, որ հասարակութիւնը — այս կը պատասխանի, ամէն մի ցաւակցութեամբ յայտնած առաջարկութիւններին օրն էք կամենում մեզանից: Կազէք ձեր գրականական ջրջանում, և միջ խառնվի մեր գործերում: Գուք միտք էք փնդուում — մենք փող: Ձեզ համար երկար գովաւանական յօդուածներ, կրիտիկական հայացքներ, գիտնականների յարգանքը, իսկ մեզ — հը ու փաւ: Գուք հարեցէք աղնիւ ձգողութիւններով և նը պատակներով: Իսկ մենք, ձեր էդ բոլոր առաջարկութիւնները վերաւ — կը գնենք մեր veto-ն, կը մնանք մեր statu quo-ի մէջ, և կարգաբայնեց մեզ non possumus պատասխանով: Ի սէր Աստուծոյ, չը նախանձինք մէկ մէկու: Մենք կուտենք, կը խմենք, կը կուլենք, իսկ մերք ի վերջ կուտեմ և տաք կը մնանք, իսկ դուք — գրեցէք, հիւա-